

BOEKBESPREKINGEN

Luk Sanders, *Heeft de burger nog zin? Essays in burgerzin*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, 175p.

Het debat tussen de zogenaamde *liberals* en de *communitarians* was één van de belangrijkste discussies tijdens de jaren tachtig en negentig in de politieke filosofie. De communitaristen uitten hun onvrede ten aanzien van het liberale paradigma van J.S. Mill en J. Rawls en hun volgelingen op verschillende punten: het autonome mensbeeld is een fictie (M. Sandel) en de idee van een neutrale overheid houdt geen steek willen we een samenleving in stand houden (C. Taylor). Ook vanuit de sociologie kreeg de communitaristische wind enige weerklank (R. Bellah, A. Etzioni). Liberalisme zou tot doorgedreven individualisme leiden en schenkt geen aandacht aan het feit dat mensen deel uitmaken van gemeenschappen en een exponent zijn van gedeelde waarden, tradities en culturele praktijken. Volgens de communitaristen kunnen deze waarden en tradities niet zomaar door mensen worden gekozen, maar zijn ze constitutief voor de keuzemogelijkheid en de identiteit van die mensen. In de termen van W. Van Herck en H. De Dijn, die aan voorliggend boek hebben meegewerkt: de gemeenschap en de culturele betekenisgehelen waarin mensen zich bevinden zijn onmisbare voedingsbodems voor een zinvol bestaan.

Het debat is ondertussen over zijn hoogtepunt heen en geruime tijd worden pogingen gedaan om de genoemde tegenstelling te overstijgen. Men doet hierbij graag een beroep op de notie 'burgerschap'. Burgers zijn immers dragers van rechten (*liberals*), maar slechts voor zover ze deel uitmaken van een gemeenschap (*communitarians*). Bovendien is het burgerschap geen neutraal begrip, het impliceert een actieve houding van individuen: goede burgers participeren, zetten zich in voor de gemeenschap, zijn verantwoordelijk, etc. De overheid moet ten aanzien van haar burgers wel neutraal zijn en iedereen zoveel mogelijk als gelijke behandelen (*liberals*), maar die neutraliteit sluit niet uit dat de overheid aanstuurt op actieve burgerzin en gedeelde waarden bij haar onderdanen (*communitarians*). De overheid moet op basis van een *formative project* haar onderdanen de nodige burgerschapsdeugden bijbrengen.

Over die burger gaat deze bundel en het zal dan ook niet verwonderen dat zowel auteurs van liberale als auteurs van eerder communitaristische strekking aan het woord worden gelaten.

Het boek vertrekt van de centrale vragen: 'Heeft het zin dat de overheid haar onderdanen als burgers appelleert (heeft de notie burger zin)?' en 'Hebben de onderdanen zin

om hun verantwoordelijkheid als burgers op te nemen (heeft de burger er nog zin in)?'. Aan een tiental auteurs werd gevraagd hun licht te laten schijnen op verschillende deelaspecten van het burgerschap: de burger en zijn gemeenschap, de burger in de multiculturele samenleving, de burger als wereldburger, de burger en zingeving, de burger en de politiek.

Het is opvallend dat heel wat mensen die het burgerschapsdiscours gebruiken, dit doen vanuit de negatieve vaststelling dat het in onze samenleving op bepaalde vlakken niet goed loopt. Onze samenleving verkeert in crisis, heeft haar eenheid, sociale cohesie en gedeelde waarden verloren, onze samenleving is gefragmenteerd, geïndividualiseerd en gedetraditionaliseerd. K. Raes heeft het over de 'erosie van de burgerzin', W. Van Herck laakt de schraalheid van het maatschappelijk ethische debat en de gebrekkige gemeenschapszin, P. Dewael, J. Leman en C.L. Pang pleiten voor meer gedeeld burgerschap met migranten en allochtonen en J. Verstraeten suggereert dat onze samenleving in crisis is omdat er vanuit de *civil society* te weinig aan vorming van burgerdeugden wordt gewerkt. Om aan al deze euvelen tegemoet te komen schuift men de noties 'verantwoord burgerschap', 'burgerzin' en 'inburgering' naar voren. Volgens de samensteller van de bundel essays, Luk Sanders, is het reveil van de notie 'burgerzin' een 'lichtpunt' dat de fragmentatie van de (post)moderniteit op een keerpunt brengt.

Je ziet het, de verwachtingen ten aanzien van de burger en wat M. Walzer de burgerlijke samenleving heeft genoemd zijn bijzonder hoog gespannen. Na lectuur van de bijdragen blijkt dat de meeste auteurs nog steeds in de idee van een gedeeld burgerschap geloven en dat de samenleving haar best moet doen om dat burgerschap tot stand te brengen hetzij via het onderwijs, hetzij via het middenveld, hetzij via politieke participatie, hetzij via waardeoverdracht en socialisatie.

Het boek bevat voornamelijk analyses van de situatie en de context waarin de burger in onze samenleving zich bevindt. Bij de diagnose wordt erop gewezen dat de (post)moderne burger wel enkele ziektebeelden vertoont, en er worden zeer uiteenlopende remedies geformuleerd: herwaardering van de gemeenschapswaarden (W. Van Herck), 'bezinnend denken' (L. Sanders), erkenning van de democratie als doel op zich (Verstraeten), *community building* (K. Raes), de politieke kloof met de burger overbruggen (K. Deschouwer), andersglobaliseren en wereldburgerschap (D. Barrez), een pleidooi voor een gedeelde 'minima moralia' (J. Leman en C.L. Pang), loyaliteit aan de liberale democratie (P. Dewael) en het erkennen en tolereren van 'echte waarden' (H. De Dijn).

Door de keuze van de auteurs bevat het boek nogal uiteenlopende teksten. Hun bundeling is op zich een interessant gegeven, maar voor wie het burgerschapsdiscours wat kent, bevat het geen grote nieuwe inzichten. Wie bovendien een beetje met de auteurs in kwestie vertrouwd is, zal moeten toegeven dat verschillende auteurs hun (soms ondertussen klassiek geworden) verhaal doen, maar het voor de gelegenheid in een burgerschapskleedje hebben gestoken. Kortom, *Heeft de burger nog zin?* is eerder een verdienstelijk boek voor beginners dan voor gevorderden.

Patrick Loobuyck (UGent, Vakgroep Grondslagen en Geschiedenis van het Recht)

Jacques Tacq (red.), *Het oeuvre van Pierre Bourdieu*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, 149p.

Ik beken. Ik ben een fan. Bourdieu is voor mij dé socioloog *par excellence*. Ik heb hem twee keer *live* gezien. De eerste keer was begin jaren negentig in Amsterdam, toen Bourdieu was ingegaan op een uitnodiging van zijn vriend Abram De Swaan. Hij gaf er voor een groot publiek een magistrale lezing waarin hij zijn metafoor over de rechterhand en de linkerhand van de staat toelichtte. De tweede keer, eind jaren negentig, was een afknapper. Toen Bourdieu op een zonnige dag in het museum Boymans en van Beuningen te Rotterdam een praatje kwam houden bij een select gehoor van voornamelijk studenten, stelde mijn held zwaar teleur. *Dieu* hield een inspiratieloos verhaal en het leek er sterk op dat de grootmeester zijn toehoorders van die dag hooguit een kwartiertje voorbereiding op de TGV vanuit Parijs waard had geacht. Het weinige dat ik me verder nog van die dag herinner, is de spijt dat ik niet gevraagd heb om even met Bourdieu op de foto te mogen. Ik zei het al: ik ben een fan.

Bourdieu deed zijn *acte de présence* te Rotterdam in het kader van een lezingencyclus in 1998 over het oeuvre van de man, als onderdeel van de cursus 'interdisciplinariteit' van Jacques Tacq (nu KUBrussel, toen nog verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam). Tacq had daarin een reeks gastsprekers, allemaal pioniers onder de Nederlandstalige Bourdieu-kenners, gevraagd om hun licht te laten schijnen over het oeuvre van de meester. Die bijdragen heeft Tacq vandaag dus gebundeld en dat blijkt een uitstekend initiatief te zijn. De verschillende hoofdstukken presenteren namelijk een mooie staalkaart van het werk en denken van Bourdieu, op een wijze die naar mijn aanvoelen ook voor leken zoden aan de dijk zet. Op de Nederlandstalige markt is er mijns inziens geen betere introductie tot Bourdieu te vinden.

Samensteller Tacq heeft voortreffelijk werk geleverd. Het is wel een beetje een gemiste kans dat Tacq in zijn inleidend hoofdstuk niet wat meer aandacht heeft voor het duiden van het fenomeen Bourdieu aan de niet-socioloog of nieuwkomer in het veld. De gebezigde vergelijkingen met Da Vinci (de veelzijdige intellectueel) en Durkheim (de socioloog) zijn plezierig om lezen, maar volstaan naar mijn aanvoelen niet. Niet elke potentiële lezer zal meteen het belang van Bourdieu voor de sociale wetenschappen - en breder: alle humane wetenschappen - kunnen taxeren of bijvoorbeeld weten dat de man ondertussen in 2002 overleden is. Waar Tacq wel enige biografische duiding geeft, noemt hij Bourdieu's politieke engagement van de jaren negentig ietwat ongelukkig de basis van "een nieuwe extreemlinkse beweging in wording". Bourdieu positioneerde zich inderdaad zonder complexen als publieke intellectueel ter linkerzijde en stak zijn sympathie voor de anderglobalisten en zijn antipathie voor het neoliberalisme nooit weg. Maar dat is natuurlijk geen extreemlinkse positie.

De bundel volgt een min of meer chronologische logica bij de reconstructie van Bourdieu's oeuvre. De Gentse antropoloog Rik Pinxten bespreekt als eerste hoe Bourdieu er, vertrekkend vanuit zijn etnografische onderzoek in de jaren vijftig bij de Kabylen (Algerijnse Berbers), toe komt om het structuralisme te verlaten en een eigen synthese van systeem- en handelingstheorie (de 'praxeologie') te ontwikkelen. Pinxten doet dat op een voortreffelijke wijze, maar had misschien wat minder moeten uitgaan van de vooronderstelling dat de gemiddelde lezer wel voldoende met het

structuralisme van Lévi-Strauss vertrouwd zou zijn. Jammer is ook - een detail wellicht, maar toch - dat het onvolprezen werk van Chaïm Perelman en Lucie Olbrechts-Tyteca, waaraan Pinxten met instemming refereert, in de literatuurlijst ontbreekt.

De Nijmeegse socioloog Anton Wesselingh bespreekt in een volgend stuk in de bundel de bijdrage van Bourdieu aan de onderwijssociologie. Al sinds midden jaren zestig wijst Bourdieu - met overtuigend empirisch materiaal in de hand - op het feit dat het onderwijssysteem onbedoeld toch tot reproductie van sociale stratificatie leidt. Wesselingh begint zijn exposé overigens met het ophalen van een herinnering aan een memorabele onderwijssociologische conferentie te Noordwijk aan Zee in 1968, waaraan de jonge Bourdieu deelnam toen deze nog geen internationale bekendheid genoot. Door het uitzonderlijk mooie weer gingen vele conferentiegangers in een openluchtzwembad zwemmen, zo weet de auteur te melden. Naar het schijnt - wie fan is, is op de hoogte van vele nutteloze weetjes over zijn idool - heeft Wesselingh Bourdieu toen ook kopje onder geduwd, maar daar verzuimt de Nijmeegse socioloog in de bundel melding van te maken. Soit, terug terzake. In zijn bijdrage verschaft Wesselingh een bijzonder goede omschrijving van enkele kernbegrippen (sociale ruimte, kapitaalsvormen, veld, habitus, etc.) uit Bourdieu's benadering. Het is jammer dat de toelichtingen niet verder gestoffeerd werden met concrete voorbeelden, want dat zou het stuk bijzonder geschikt gemaakt hebben als kennismaking voor 'Bourdieu-onkundigen'. Als enige minpunt wens ik aan te stippen dat de auteur veel vroeger de betekenis van het begrip 'socioïce' uit de titel had moeten toelichten.

Ook de Rotterdamse socioloog Mart-Jan de Jong is er in geslaagd om een helder en toegankelijk stuk te produceren over de distinctietheorie en cultuursociologie, die Bourdieu op het einde van de jaren zeventig ontwikkelde. In contrast daarmee staan de stukken van Mortier en Laermans die niet zo een vlotte lectruur vormen, maar eveneens zeer degelijk zijn. De Gentse filosoof Freddy Mortier staat in zijn bijdrage stil bij het werk rond intellectuelen dat dateert uit de jaren tachtig, terwijl de Leuvense socioloog Rudi Laermans het heeft over de (recentere) kunstsociologie van Bourdieu. Mortier produceerde een uitstekend stuk voor de Bourdieu-kenner, maar ik kan me goed voorstellen dat een lezer die zelf nooit iets van Bourdieu gelezen heeft, er slechts met grote moeite wijs uit raakt. Dit had qua schrijfstijl evengoed één van de moeilijker teksten van Bourdieu zelf kunnen zijn en die zijn - zoals gekend is - niet altijd even vlot leesbaar. Het stuk van Laermans - de man die als één van de eersten in het Nederlands over het werk van Bourdieu schreef - is toegankelijker, maar veronderstelt eveneens enige voorkennis.

De Rotterdamse socioloog Godfried Engbersen heeft het in het laatste hoofdstuk op eerder summier maar vlotte wijze over het maatschappijkritische en anti-neoliberaal werk van de jaren negentig. Persoonlijk vind ik Engbersen iets te lovend over de studie *La misère du monde*. Die publicatie is in de eerste plaats een bundeling transcripten van open interviews, waarvan ik mij moeilijk kan inbeelden dat men een uitgever zo gek zou kunnen krijgen het op de markt te gooien als er geen klinkende naam als 'Bourdieu' op de kaft stond. De methodologische overpeinzingen over de 'participerende objectificatie' en het belang van open interviews als 'niet geweldadige communicatie' (in tegenstelling tot survey-onderzoek) zou een gewone sociologische sterveling wellicht niet eens aan een academisch tijdschrift kunnen slijten. Dat het dikke (en dure) boek een bestseller is geworden, mag een klein wonder heten, maar

blijkbaar is er dus wel degelijk een markt voor de producten van sociologen. Het lijkt mij dat er ook een markt moet zijn voor deze bundel die het oeuvre van Bourdieu in vogelvlucht - maar met voldoende diepgang - aan de Nederlandstalige lezer wil presenteren. Wie ook maar iets over Bourdieu te weten wil komen of de latente kennis wil opfrissen, moet de kansen die deze bundel biedt, grijpen.

Dirk Jacobs (KUBrussel/KULeuven, Departement Sociologie)

Bea Van Den Bergh, Leen Ackaert & Lieven De Rycke, *Tienertijd. Communicatie, opvoeding en welzijn in context: 10- tot 18-jarigen, ouders en leerkrachten bevraagd*, Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003, 402p.

Tienertijd begint met een anekdote. Bea Van den Bergh, één van de eindredacteuren van het boek, haalt een voorval met haar zoon aan. Na twee maanden zomervakantie verwondert hij er zich over dat zijn schoenen gekrompen zijn. Als moeder reageert ze bijna automatisch door te stellen dat niet zijn schoenen gekrompen zijn, maar zijn voeten gegroeid. Als pedagoge echter vraagt ze zich af of ze er wel goed aan doet haar zontje direct op de feiten te wijzen. Heeft ze haar zoon niet een 'authentieke' ervaring ontnomen? Moet ze hem niet eerder begeleiden in zijn zoektocht naar de waarheid en hem zijn eigen waarheid laten ontdekken in plaats van direct een waarheid op te dringen?

Dit voorval luidt het centrale thema van *Tienertijd* in: hoe verloopt de opvoeding van jongeren in Vlaanderen en hoe beleven jongeren deze opvoeding? De anekdote is namelijk een illustratie van wat de auteurs een 'postmodernistisch' opvoedingsproject noemen. Een 'postmodern' project stelt de relatie tussen opvoeder en opvoedeling fundamenteel in vraag. Kinderen ontvangen niet zomaar opvoeding. Ze zijn een actieve partner in het proces. Bisocialisatie is hier het sleutelwoord. Terwijl u denkt dat u uw kind opvoedt, wordt uw vrienden- en kennissenkring in toenemende mate gekoloniseerd door de ouders van de vrienden van uw kinderen en voordat u er erg in hebt, betrappen uw collega's u op het meeneuriën van de nieuwste van K3. Zoals het hoort met 'postmoderne' toestanden gaat deze verandering in relatie opvoeder-opvoedeling blijkbaar gepaard met de nodige onzekerheid. Dit postmodernistische project wordt gecontrasteerd met een 'modern' kader: pedagogisering. Hierin wordt van kinderen een min of meer universele ontwikkeling verwacht; de opvoeder begeleidt het kind in dit traject, wat resulteert in een kind als vrij passieve ontvanger van het opvoedingsproject. Met dit onderscheid beklemtonen de auteurs dat hun onderzoek vertrekt vanuit een meer actieve rol van het kind in het opvoedingsproces. Hiermee sluiten ze aan bij enkele recente theorieën uit de pedagogie. De termen 'modernistisch' en 'postmodernistisch' zijn echter nogal verwarrend. Zo is het niet altijd duidelijk hoe ze begrepen dienen te worden. Zijn het twee elkaar uitsluitende projecten, waarbij een duidelijke breuk tussen beiden bestaat zoals de naamgeving doet vermoeden? Of is het eerder de aandacht vestigen op een extra, aanvullende dimensie van opvoeding die weinig aandacht heeft gekregen in onderzoek zoals de concrete

uitwerking van de begrippen in het boek suggereert? Deze onduidelijkheid wordt in de hand gewerkt doordat de auteurs zelf worstelen met deze begrippen. Soms worden deze projecten als twee verschillende projecten voorgesteld. In andere passages van het boek is er eerder sprake van 'postmodernistische' trekjes binnen het modernistische opvoedingsproject van pedagogisering.

Vanuit het onderscheid modern - postmodern wordt de centrale vraag van het boek geformuleerd: hoe kunnen we de opvoeding van jongeren in Vlaanderen begrijpen en wat zijn de eventuele gevolgen voor zelfwaardering en depressies bij adolescenten? Deze vraag wordt onderzocht met betrekking tot het gezin, de school en de ruimere maatschappelijke context. Het is gebaseerd op een onderzoek, uitgevoerd door het Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudies en het Kinderrechtencommissariaat, bij 1955 10- tot 18-jarigen, 1202 ouders en 34 leerkrachten in het jaar 2000. Bovendien wordt, in zoverre mogelijk, een vergelijking gemaakt met een CBGS-studie uit het schooljaar 1994-1995 waarin 1789 6- tot 11-jarigen en 111 leerkrachten zijn bevroegd. Het boek behandelt vooral opvoeding in gezinscontext. Slechts twee van de dertien hoofdstukken gaan dieper in op opvoeding in schoolse milieus. Eén - uiterst interessant - hoofdstuk behandelt de ruimere maatschappelijke context: welke maatschappelijke uitdagingen onderscheiden opvoeders (leerkrachten en ouders) in de opvoeding van kinderen en hoe is dit geëvolueerd in de periode 1995-2000. De meerwaarde van *Tienertijd* is echter zonder meer de uitgebreide bevraging en de studie van opvoeding in de gezinscontext. Het is gebaseerd op degelijk empirisch onderzoek en uitgebreide en gesofisticeerde analyses. De overdaad aan cijfergegevens en analyses maken het boek niet altijd even leesbaar. De studies die aan de basis van het boek liggen, kunnen gerust beschouwd worden als één van de belangrijkste onderzoeken naar opvoedingssituaties in Vlaanderen.

Als kern van het 'postmodernistische' project in het gezin weerhouden de auteurs de tweeledige en wederzijdse relatie tussen ouder en kind. Deze relatie wordt geoperationaliseerd aan de hand van het begrip communicatie. Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen positieve (aandacht voor wat kinderen belangrijk vinden, kunnen kinderen hun zeg doen, knuffelen, samen dingen doen,...) en negatieve communicatie (verbale en fysieke agressie). De items zijn zo geformuleerd dat zowel kinderen als ouders actor van deze communicatiehandelingen zijn. Het modernistische project wordt onderzocht aan de hand van de meer traditionele concepten waarmee ouder-kind relaties worden onderzocht. Deze concepten stellen een actie van ouders centraal waarop het kind reageert. Deze handeling kan controlerend (overleg, straf, psychologische controle) of ondersteunend (het geven van warmte, het kind ondersteunen in zijn handelingen, ...) zijn. Het probleem van het onderscheid tussen 'modern' en 'postmodern' komt duidelijk tot uiting in de manier waarop de auteurs deze projecten operationaliseren. Communicatie wordt voorgesteld als een essentieel en onderscheidend kenmerk van het postmodernistische project; opvoeding (controle en ondersteuning) is dan typisch voor een modernistisch project. Deze visie resulteert in een ietwat kunstmatige opdeling tussen opvoeding en communicatie. Veronderstellen acceptatie, monitoring en controle door de ouders dan geen positieve en negatieve communicatie tussen ouders en kinderen? Zelfs de resultaten uit het onderzoek ondersteunen deze al te rigide tweedeling niet. Jongeren die een grotere acceptatie van hun ouders ondervinden, melden ook meer positieve communicatie in het gezin bijvoorbeeld.

Bovendien kan men zich afvragen in welke mate communicatie het begrip bisocialisatie helemaal vat. De operationalisatie van een wederzijdse relatie tussen ouders en kinderen had gerust verder mogen gaan. In welke mate vinden ouders dat kinderen hun leven beïnvloeden en hebben de jongeren het gevoel dat ze hun ouders iets kunnen bijbrengen of dat ze over bepaalde aspecten van het gezinsleven iets te zeggen hebben (iets wat wel onderzocht is met betrekking tot het schoolse milieu)? Op welke domeinen van het dagelijkse leven is deze wederzijdse invloed het sterkst? Onder vinden ouders twijfels bij de opvoeding van hun kinderen en ontwaren de jongeren deze onzekerheid? Indien wel, wat vinden tieners hier dan van? Deze vragen zijn niet onzinnig. Dit illustreert het boek *Vroeg mondig, laat volwassen* van Christien Brinkgreve (2004). In dit boek maakt Brinkgreve een inhoudsanalyse van brieven van jongeren ingestuurd voor *Achterwerk*, aangevuld met diepte-interviews. *Achterwerk* is de voortzetting van het televisieprogramma *Achterwerk in de kast*, waarin jongeren en kinderen vrij hun mening kunnen ventileren. Via de achterflap van de VPRO-gids (*Achterwerk* genoemd) kunnen jongeren blijvend hun verhaal kwijt. Eén van de terugkerende thema's bij tieners is een verloren gegane zorgeloosheid in het leven, die wordt gevoed door het besef dat volwassenen ook niet alles weten en niet alles controleren. Volgens Brinkgreve ervaren tieners dit als beangstigend en doet het hen terugverlangen naar de eigen, onbezorgde kindertijd. Bepaalde tieners stippen dit zelfs aan als reden waarom heel wat van hen chagrijnig en somber zijn. Met andere woorden, Brinkgreves onderzoek suggereert dat bepaalde aspecten van bisocialisatie door tieners zelf niet zo eenduidig geïnterpreteerd worden. In dit opzicht is het zeker de moeite waard om bisocialisatie ruimer op te vatten dan louter communicatie.

Het sterke punt van *Tienertijd* is dat de auteurs in staat zijn om een stap verder te zetten dan de gebruikelijke '85/15'-vaststelling. Onderzoek naar de opvoedingsrelatie in Vlaamse gezinnen komt stevast tot de conclusie dat doorgaans deze relatie weinig problematisch is. In slechts een minderheidssituatie is deze relatie problematisch. De onderzoekers komen tot een gelijkaardige vaststelling. Slechts 7 tot 10% van de kinderen en jongeren in Vlaanderen signaleert een problematische gezinscontext. Door hun benaderingswijze ontdekken de onderzoekers echter dat de grote, onproblematische meerderheid een diversiteit aan opvoedingsrelaties verbergt. Positieve communicatie in het gezin is eerder uitzondering dan regel. Verder maken ze een onderscheid tussen beschermende en risicofactoren in het gezin. Beschermende factoren verhogen de kans op onproblematisch gedrag en verhogen het psychische welzijn van de jongeren. Voorbeelden zijn een voldoende materiële basis, tijd maken voor elkaar, positieve communicatie en een opvoeding die gekenmerkt wordt door ondersteuning, opvolging door de ouders en gedragsautonomie voor de kinderen. Risicofactoren verhogen de kans op een negatieve uitkomst (vooral een lagere zelfwaardering bij tieners, want uit hoofdstuk 8 blijkt dat de ouder-kindrelatie slechts een minieme rol speelt in de ontwikkeling van depressieve neigingen). Het zijn onder andere het ontbreken van een voldoende materiële basis, tijdsgebrek, negatieve communicatie en een te autoritaire of een te toegevend opvoeding. Rekening houdend met deze factoren, komen de auteurs tot het besluit dat slechts een minderheid van de Vlaamse jongeren in een onproblematische gezinscontext opgroeit.

De Vlaamse opvoedingssituatie vertoont verder nogal wat 'modernistische' karaktertrekjes. Niet alleen is (positieve) communicatie in het gezin minder voorkomend dan de auteurs verwacht hadden. De opvoeding kent eveneens een sterk seksespecifieke

invulling van de ouderrol. Moeders ondersteunen tieners vooral bij de sociale en emotionele ontwikkeling, vaders zijn eerder betrokken bij instrumentele taken. Positieve communicatie is eerder weggelegd voor moeder, negatieve communicatie komt dan weer vaker voor met vader. Verder zijn er opvallende verschillen in appreciatie van de relaties tussen jongeren en ouders onderling. Jongeren zijn doorgaans negatiever over de gezinsrelaties dan de ouders. Er bestaan ook verschillen in communicatie en opvoeding tussen diverse gezinstypes, hoewel hier de rol van de vader doorslaggevend lijkt. De positieve communicatie tussen kinderen en moeder en de ondersteuning door moeder verschillen nauwelijks volgens gezinstype. In nieuw samengestelde gezinnen en éénoudergezinnen wordt de communicatie met vader en de communicatie tussen de ouders onderling minder positief beleefd. Verder ligt het gevoel van acceptatie door de vader het laagst in nieuw samengestelde gezinnen, terwijl de gedragsautonomie het hoogst ligt in éénoudergezinnen.

Tot slot nog een laatste kritische noot. Zowel in het eerste, theoretische hoofdstuk als in het laatste hoofdstuk wordt beklemtoond dat het kind niet als object, maar ook als subject van opvoeding dient te worden bekeken. Vooral met betrekking tot de beleidsaanbevelingen wordt dit principe door de auteurs van *Tienertijd* wel eens over het hoofd gezien. De auteurs beklemtonen wel nog dat een inschatting van het opvoedingsklimaat in het gezin slechts kan gebeuren aan de hand van de mening van kinderen én ouders. De beleidsmaatregelen die geformuleerd worden, zoals (een niet opgedrongen) opvoedingsondersteuning van de ouders, maatregelen ter ondersteuning van de combinatie arbeid en gezin, afbouwen van geslachtsrolstereotypen in de opvoeding en aandacht in het gezinsbeleid voor éénoudergezinnen, met specifieke aandacht voor de rol van vaders in de opvoeding van de kinderen na een echtscheiding, zijn gericht op een beleid met de ouder als subject van de opvoeding. Wil dit zeggen dat het beeld van kind als actieve partner in het opvoedingsproces geen beleidsimplicaties heeft en louter een aandachtspunt is in onderzoeksopzetten? Of durft men de consequenties van dit beeld niet doortrekken tot het beleidsniveau?

Frank Stevens (VUB, Vakgroep Sociologie)

Referenties

Brinkgreve, C. (2004), *Vroeg mondig, laat volwassen*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus.